

Petr Novotný

TECHNIKA SÉMANTICKÉHO DIFERENCIÁLU

Sémantický diferenciál je technika, která při dobrém zvládnutí umožňuje velmi přínosné měření charakteristik respondenta velmi blízkých jeho postojo- vé orientaci.

Techniku sémantického diferenciálu vyvinul C. E. Osgood v padesátých letech. Je založena na umístování pojmu reprezentujícího určitý jev na škálách, jejichž póly tvoří dvojice protikladných adjektiv (srv. Např. Kerlinger 1972). Tímto způsobem se měří subjektivní význam pojmu. Podle Osgooda lze vyhledáním faktorů v těchto škálách vytvářet mnohorozměrný sémantický prostor. O čem lze z rekonstruovaného výseku sémantického prostoru usuzovat?

V jednom z možných pojetí, ke kterému se kloní tento příspěvek, nám může být sémantický prostor obrazem obecné postojo- vé a hodnotové orientace jedince. Výsek tohoto prostoru reprezentovaný diferenciálem jednoho pojmu je pak námi konstruovaným modelem postoje k určitému jevu. Protože není možné postihnout sémantický prostor jako celek, musí výzkumník zaměřit svoji pozornost na jeho více či méně nepatrný výsek. Každý pojem - stejně jako každá hypotéza - si vyžaduje specifickou práci s prostorem. Pojem sám si vyžádá modifikaci sémantického prostoru.

Nejdůležitější a často užívaný model nabídl už sám Osgood, když nastínil existenci tří základních rozměrů sémantického prostoru: faktorů hodnocení, po- tence a aktivity. Toto klasické třífaktorové schéma užil např. Chráska. Jindy se ovšem ukazuje, že je velmi sporné považovat tyto faktory za obecně platné (srv. Např. Říčan 1978). Sami se přikláníme k názoru, který zmiňuje Buriánek (1988, str. 78), že za umístěním v prostoru se skrývá především faktor obecného přijetí či odmítnutí, který do jisté míry determinuje veškerou další lokalizaci pojmu v prostoru.

Tak či tak je třeba, aby výzkumník především zvažil potřeby svého výzkumu. Bude-li mu obzvláště záležet na konstrukci třírozměrného Osgoodovského pro- storu, výběrem typických klíčových adjektiv zvyšuje pravděpodobnost, že se mu to podaří. Pokud však preferuje výběr adjektiv vhodných pro specificky posta- vené hypotézy, nemusí se v krajním případě vůbec zabývat zařazením škály do faktorů. Adekvátnost škály pro koncepci výzkumu je vždy přednější než jakéko- liv schéma (faktorově poměrně jednoznačně zařaditelnou škálu krásný-ošklivý jistě nenabídneme pro hodnocení ředitele školy).

Nastírneme si tady konkrétní případy nejzákladnějších aplikací sémantického di- ferenciálu v empirickém šetření a některé problémy s tím spojené. Nezdídk

může být informačně přínosné i jen velmi jednoduché užití techniky podle schématu pojem - věcně přiměřená adjektiva - četnostní analýza (srv. tamtéž). V našem šetření postojů k alkoholu u žáků osmých tříd jedné základní školy v Brně jsme tak například zjistili, že děti v drtivé většině jednoznačně identifikovaly alkohol jako „škodlivý“, „nebezpečný“, či „špatný“. Odhalili jsme však také nebezpečnou sociální dimenzi, kterou představovala častá preference adjektiva „společenský“. Odsud jsme usoudili, že v oblasti prevence závislosti existuje značná disproporce mezi informativním a formativním působením na děti (Butulová ad. 1995).

Jen o málo technicky složitěji lze ověřovat i komplikovanější hypotézy. Ve výzkumu autoritářské osobnosti jako učitele jsem se pokoušel prověřit hypotézu, že osobnost vyznačující se vlastností, která je v sociální psychologii popsána jako autoritářství, v roli učitele chápe žáka jinak, než ostatní učitelé. Požádal jsem tedy v dotazníku učitele, aby vyplnili sémantický diferenciál pojmu žák. Poté byli učitelé rozdělení do tří skupin podle výšky skóre na stupnici autoritářství. V každé skupině (málo, středně a silně autoritářští učitelé) byly vypočteny jejich průměrné hodnoty na číselně vyjádřených škálách sémantického diferenciálu a rozdíly těchto průměrů otestovány F-testem. Z dvaceti čtyřbipolárních škál se u čtrnácti ukázaly rozdíly mezi průměry statisticky významné na hladině 0,05, což jednoznačně podpořilo hypotézu.

Existují daleko komplikovanější a náročnější postupy. Popisy složitějších aplikací techniky sémantického diferenciálu můžeme nalézt v literatuře - najdeme zde jak návody k vytváření matic, použití Q- korelace (Janoušek 1986), tak i recepty pro použití v případových studiích (Buriánek 1988) atd. Možnosti jsou rozmanité a navíc zůstává značný prostor pro invenci.

Nelze ovšem samozřejmě tvrdit, že jde o techniku univerzální a bezproblémovou. Správné užití sémantického diferenciálu je sice náročné, nicméně může přinést velmi přínosné výsledky. Pružnost techniky, poměrně vysoká validita ve vztahu k jiným škálovacím technikám, test - retestová korelace 0,9 (Buriánek 1988), to vše hovoří v její prospěch.

LITERATURA:

- BURIÁNEK, J.: Sémantický diferenciál jako technika sociologického výzkumu. Sociologický časopis, 2/1976.
 BUTULOVÁ, A., NOVOTNÝ, P., TRÁVNÍČKOVÁ, M.: Alkohol a žáci osmých tříd (závěrečná výzkumná zpráva k ročníkové práci). Ústav pedagogických věd FF MU Brno 1995.
 CHRASKA, M.: Změny v sémantickém prostoru studentů pedagogické fakulty. Pedagogika, 1/1995.
 JANOUŠEK, J. a KOL.: Metody sociální psychologie. SPN, Praha 1986.
 KERLINGER, F.: Základy výzkumu chování. Academia, Praha 1972.

- NOVOTNÝ, P.: Autoritářská osobnost jako učitel (bakalářská diplomová práce).
Škola sociálních studií, katedra sociologie, FF MU Brno 1995.
- RICAN, P.: K faktorové struktuře Osgoodova sémantického diferenciálu. Česko-
slovenská psychologie, 2/1978.

Pracoviště autora:

Petr Novotný, student Ústavu pedagogických věd FF MU